

Осьмак Н. Д.,
кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ТРАГЕДІЯ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ В НОВЕЛАХ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ «ЗВЕДЕНИЦЯ» ТА МИХАЙЛА КОЗОРИСА «У МІСТЕЧКО»

Анотація. Стаття присвячена художньому порівняльному аналізу жіночих образів у новелістиці М. Козоріса та Марка Черемшини. У новелах відображено типове становище збіднілої внаслідок смерті годувальника селянської родини. Марко Черемшина та Михайло Козоріс художньо змоделивали ситуацію неможливості виправлення ситуації, причина якої криється в тогочасному суспільному становищі селянства. Зроблено висновок про наявність стилістики модернізму в розкритті традиційних реалістичних образів: вони наповнені експресіоністичними нотками, екзистенційними рефлексіями та драматизмом самотності.

Ключові слова: новела, реалізм, експресіонізм, екзистенціалізм, образ, хронотоп, символ.

Постановка проблеми. Темі тяжкої жіночої долі, зокрема жінки-покритки, присвячено багато творів українських письменників, особливо представників реалістичної манери. Проте на початок ХХ ст. актуальність цієї проблематики, попри її соціальну зумовленість, не нівелюється, по-модерністськи трансформуючись у психологічні рефлексії внутрішнього світу скривдженої жінки, екзистенційну трагедійність її становища.

Художню творчість письменників свого часу вивчали П. Арсенич, І. Денисюк, М. Легкий, Т. Лях, А. Музичка, Ф. Погребенник, І. Приходько, Р. Піхманець, С. Пушик, М. Хороб, С. Хороб, Г. Рис, О. Рубльов та ін. Однак у порівняльному аспекті новелістика Марка Черемшини та М. Козоріса не розглядалась, залишається нині актуальною потреба повернення в читацький обіг і оперативне поле досліджень масиву творчої спадщини маловідомого письменника Михайла Козоріса, «розсипаної» на шпальтах періодичної преси 20–30-х рр. ХХ ст., збереженої в спецфондах або просто належно не поцінованої за його життя.

Мета статті – осмислити психологізм новел Марка Черемшини та М. Козоріса, розкрити їхній трагізм, художню експресію.

Виклад основного матеріалу. Трагедія покривдженої дівчини глибинно розкривається в новелах Марка Черемшини «Зведениця» та Михайла Козоріса «У містечко». Попрацювавши в різних жанрах, обидва письменники обирають саме соціально-психологічну новелу. Дослідник Ф. Білецький зазначає, що для письменників ХІХ – поч. ХХ ст. властивий жанр новели: «Новелісти й спрямовують основну увагу на відтворення внутрішнього світу персонажів, на змалювання того, як у людській душі відбиваються різні суспільні явища, соціально-економічні й громадські обставини, події родинного життя тощо» [1, с. 20].

І. Франко, характеризує особливості галицького письменства, слушно зазначив художнє чуття митців, лаконізм, орієнтацію на праці візирів європейської літератури: «Зверхніх подій в її (літератури) зміст входить дуже мало, описів ще мен-

ше, факти, що творять її головну тему, – се, звичайно, внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи. Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на межі автори, а збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії» [2, с. 471].

Героїні обох новел (Марта у М. Козоріса та Зведениця у Марка Черемшини) мають однакову життєву трагедійну ситуацію, що визначає їхню подальшу долю. Обидві дівчини, намагаючись забезпечити себе та свою родину, стають покритками. «Насильницьке ставлення до жінки в українській духовній традиції розкривається через фізичне домінування чоловіка над тілом жінки, через контроль поведінки жінки за допомогою суспільної думки та традицій, через суспільно-нав'язану оцінку жінкою самої себе як меншовагартісної, що культивує у суспільстві принизливе ставлення до неї» [3, с. 205].

Жінки переживають по суті не одну, а кілька трагедій: насилля, материнства, позначеного болем, та суспільну проблему осуду та цькування, зневаги до покритки.

Проте суттєвою відмінністю оповіді двох письменників стає те, що в М. Козоріса відзначаємо акцент саме на етапі, коли дівчина залишає рідну домівку, натомість у Марка Черемшини читач разом із його Зведеницею долає тяжкий шлях повернення додому, а її відхід із села та причини цього відходу розкриваються через спогади героїні. Обидві новели в часово-просторовому сенсі поєднують три хронотопи, які моделюють їхній подієвий перебіг: сучасне – минуле – найближче майбутнє. Однак етап сучасного в новелах різний: у М. Козоріса це шлях із села, а в Марка Черемшини – до села.

Не однаковою мірою в обох авторів представлено минуле героїнь. М. Козоріс наводить щемні спогади про безтурботне дитинство Марти, які тримають її і не дають залишити рідну домівку: як вперше виганяла корову, тікала від хлопців, щоб не скривдили, плакала теличку собі на віно: «Хотіла набрати цього всього, що тут є, хоч би за пазуху, хотіла понести за собою, щоб на серці було тепліше» [4, с. 143]. Через спогади героїні минуле постає двома паралельними образами – щасливого дитинства і злиденного життя в юнацькі роки. Щастя, пов'язане з єднанням із рослинним і тваринним світом, триває недовго. Автор декількома штрихами водночас охарактеризував суспільне становище та розкрив причини «походу до міста» Марти: «через рік прийшли пани з громади й продали теличку за податки. Опісля пани взяли батька до кременялу. Там він і помер. З того часу все пішло на пропаще <...>» [4, с. 144].

Натомість Марко Черемшина лише начерком подає минуле Зведениці, без драматичних спогадів, а своєрідно – минуле через майбутнє. Адже дівчина всю дорогу буде в уяві свій діалог із людьми: сусідами, хлопцями, батьками. І саме моде-

люючи майбутній діалог із матір'ю та батьком, дівчина розкриває обставини, які змусили її піти з дому. Із цього діалогу нам розкривається трагедія героїні, адже мати давала настанови бути покірною, а перед батьком виправдовувалася, що працювала, щоби прогодувати родину. «А я буду розповідати: «Казала-с мені, ненько, абих пана слухала, абих си мештерьяла! А я його слухала і вдень і вночі». А дьидик ме кричѣти: «Абих ті не видів, не ввакайси в хату!» А я буду йому руки цулувати: «Я, дьидику, тільки винна, шо-сми на симбрилю у місто пішла, шо-сми служила та й вас годувала. А йик сми-си доробила, то мні пан відправив. То я до вас прийшла у гості» [5, с. 84].

Саме ця життєва безвихідь є спільною трагедією, що виразно проступає в обох новелах. Адже Марта теж, за словами матері, «може між людьми яку drankу заробить, який грейцар». Проте М. Козоріс майстерно передає страх матері за дитину та найстрашніші передчуття: мати добре розуміє увесь ризик («Чи побачу ще таке рожеве обличчя та й цю дівочку косу?»), проте нужда страшніша, тому вона обманує саму себе. Риторичне запитання, що символізує відкритість думок героїні, додає суму і передчуття нещасливого майбутнього в долі власної дитини. Мати щиро любить доньку і переймається її майбутньою долею. На контрасті емоцій, антонімічних відчуттях («прожогом кинулася», «ридає думка», «доплелася до призьби», «журба униз нагнула», думки «вступали у кожний її слід») письменник відобразив безвихідь, в яку потрапила гуцульська родина. Водночас символ дівочої коси як традиційне уособлення недоторканності дівочого щастя незримо проходить крізь усі часові проміжки, представлені у творі.

Обидва автори майстерно передають тяжкі передчуття, однак у М. Козоріса вони спіткали Марту, коли вона лише виходила з дому. Внутрішні передчуття ще гіршої долі дівчини передає М. Козоріс її рухами, виразом обличчя, невисловленим бажанням швидше залишити село. Так, коли виходила з дому, «Марта підіймала ногу, хотіла переступити через поріг. Але нога була важка, мов оливо, та опускалася вниз» [4, с. 142]. Під час розмови із сусідкою дівчина та її мати «говорили різко, немов сердиті. А обличчя були без руху, кам'яні» [4, с. 142]. Такі ж розмови були й із найкращою подругою, яку перестріла Марта на виході із села. Враженням «втєчі» від села і насамперед від самої себе, яке виникло наостанок, автор підкреслив протиборство внутрішнього «я» героїні, вираженого зовнішніми деталями: «Марта минала вже останні хати в селі. Намагалася йти прудко, щоб вже вирватись. Але якесь павутиння обмотувало ноги, ловило за шию, за руки <...>. Тому всією силою нагиалася вперед, немов боролася з буйним вітром, що дме в самі груди» [4, с. 143].

Доля жінок в обох новелах подібна – вони стали матеріями-одиначками, яких засуджує і відкидає суспільство. Проте Марта мусить поклатися лише на себе, бо точно знає, що до села повернутися не може: «Додому не ходить. На шляху між нею та селом упала відрізана дівочья коса, і Марта не може її переступити» [4, с. 144]. Натомість у Зведениці ще жевріє надія, хоча її опановує неймовірний жах, і вся її дорога додому – це уявний діалог. Сюжет побудовано на часово-причинному зв'язку трьох ситуацій, що відзначаються певним внутрішнім розташуванням емоційно-експресивних акцентів. Перша – уявна зустріч із селом і виправдання перед ним: «А буду в село вхо-

дити, а люди на мене зиратиси будут. Будут за мнов у пальці свистати, будут спирати та гійкати <...>. Або буду їм щире казати: «Пан звйизав мені руки серед ночі» [5, с. 83].

Друга – уявна зустріч із парубками та дівчатами, їхні звинувачення: «Буде мні флетівня (парубоцтво – Н. О.) здибати, буде си питати: «На котрім то-то данця така парубія грешна, що ті затичку дала? А я їм буду казати: «Шо-сте мні обминали, шо-сте віна (приданого – Н. О.) шукали» [5, с. 83]. Третя – уявна зустріч із батьками і каяття-прохання: «На коліна впаду, буду з дьидем, з нєвєв вітатися <...> буду розповідати, руки цулувати <...> буду проситися» [5, с. 84].

Символічним є в обох творах образ коси. У новелі М. Козоріса він сповнений народною символікою та є наскрізним, адже на початку твору болючі передчуття матері викликані саме поглядом на рожеве обличчя та дівочу косу, яку вона боїться не побачити. А в кінці твору коса є метафоричною перешкодою для повернення в село. У Марка Черемшини дівчина «кіски хусткою накриває <...> Боїться». Натомість більш символічним є образ віночка, який, як уявляє собі дівчина, буде символом глузування над втраченою честю: «Дала-с мені, душко, віночок, що ми груди сєє. Аді, йкий файний віночок! Ліси дивуютси, шо такий віночок маю!» [5, с. 83].

Внутрішній світ обох героїнь сповнений тотальною екзистенційною самотністю. Як стверджує дослідниця Тетяна Лях, «у новелах Марка Черемшини екзистенційна проблема самотності стає однією з головних. Герої письменника перебувають у «зовнішній», «внутрішній», «метафізичній» самотності» [6, с. 186]. Автор відтворює складну діалектику людської душі, афектовану психіку героїні, переривчато-повільний плин думок (паузи, недомовленість, певне мовне безладдя). Повільний темп цілком відповідає настрою героїні, яка не поспішає на жакливу зустріч із людьми («гей підвалена птаха, боїться») [5, с. 83]. Художні образи об'єднуються у своєрідне плетиво «голосів» – вони розкривають внутрішній світ героїні, а також відтворюють настроєву атмосферу навколишньої дійсності. Градація образів налаштовує читача на потік свідомості героїні, де її думки, викликані «голосовими» образами, наповнюються новим звучанням.

«А на гіллі зазуля кує.

– Ой не куй, зозуленько, не куй, не милиси! Йик перейшла-сми на панцький хліб, то я вже не дівка, не сьмію ті надслухати. Шо ті маю гулити, шо ті буду трудити?» [5, с. 83]. Пророкування зозулею довгих років життя сприймається героїнею як страшний факт її злиденного існування. Цей ефект посилюється автором звуконаслідуванням плачу дитини.

« – А-а, а-а-а!

– Моя дити-на!

– А-а, а-а-а!

Гори землі не тримаються, увесь світ гойдається, в колісци колишется.

– Ку-ку! Ку-ку! Хе!

– Моє копиле» [5, с. 84].

Внутрішній світ Зведениці відкритий, через її екзистенційні переживання розгортається трагедія героїні, а самотність героїні доводить її до суїцидальних намірів: «А потому піду собі глибокого плеса шукати. Та й буде по всему <...>» [5, с. 84]. «Марко Черемшина у новелі «Зведениця» зображає дівчину, природа, тварини, звуки та внутрішній голос якої під-

казує їй, що оптимальною розплатою за неморальну поведінку буде лише смерть. Дівчина розуміє, що її провини немає, адже вона була згвалтована паничем, але суспільні осуди і навіть налаштованість природи проти неї (!) не залишають їй вибору» [3, с. 204]. Натомість М. Козоріс дуже скупий на рефлексії, проте його короткі констатуючі фрази є не менш драматичними: Марта не може переступити символічну косу, яка перегородила їй шлях повернення додому.

Висновки. Показуючи типове становище селянської родини, яка втратила годувальника, Марко Черемшина та Михайло Козоріс художньо змоделивали ситуацію неможливості змін на краще, причина якої криється в тогочасному суспільному становищі селянства. Однак художнє вирішення цієї популярної в реалізмі теми з експресіоністичними нотками, екзистенційними рефлексіями та драматизмом самотності є цілком у дусі модерністської стилістики межі століть.

Література:

1. Білецький Ф. Оповідання. Новели. Нарис. Київ : Дніпро, 1996. 90 с.
2. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / за ред. Є. Кирилюка та ін. Київ : Наук.ова думка, 1976. Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910) / упоряд. та комент. В. Крекотня, Т. Третяченко ; ред. П. Колесник. 1984. 684 с.
3. Откович К. Люзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму : монографія. Київ : КАРБОН, 2010. 210 с.
4. Козоріс М. Вибране / упор. Євген Баран, Григорій Рис; передмова Григорія Риса. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. 416 с.
5. Черемшина Марко. Твори: у 2 т. / упоряд. та приміт. О. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 1. 334 с.
6. Лях Т. Екзистенційна проблема самотності у новелістиці Марка Черемшини. *Літературознавчі обрії*. Вип. 1. С. 180–186.

Осьмак Н. Д. Трагедия женской судьбы в новеллах Марка Черемшины «Зведениця» и Михаила Козориса «В городок»

Аннотация. Статья посвящена художественному сравнительному анализу женских образов в новеллистике М. Козориса и Марка Черемшины. В новеллах отражено типичное положение обедневшей из-за смерти кормильца крестьянской семьи. Марко Черемшина и М. Козорис художественно смоделировали ситуацию невозможности исправить ситуацию, причина которой кроется в общественном положении крестьянства в то время. Сделан вывод о наличии стилистики модернизма в раскрытии традиционных реалистических образов: они наполнены экспрессионистическими нотками, экзистенциальными рефлексиями и драматизмом одиночества.

Ключевые слова: новелла, реализм, экспрессионизм, экзистенциализм, образ, хронотоп, символ.

Osmak N. The tragedy of women's fate in the stories by Marko Chermeshina "Zvedenytsya" and Mykhailo Kozorys "In the town"

Summary. The article is devoted to the artistic comparative analysis of female images in the novels of M. Kozorys and Marko Chermeshina. The stories depict the typical situation of the impoverished as a result of the death of the breadwinner of the peasant family. Marko Chermeshina and M. Kozorys artistically modeled the situation of impossibility to rectify the situation, the reason of which lies in the social situation of the peasantry at that time. The conclusion is made of the presence of modernist stylistics in the disclosure of traditional realistic images: they are filled with expressionist notes, existential reflections and the drama of loneliness.

Key words: novel, realism, expressionism, existentialism, image, chronotope, symbol.